

DOI

УДК 329.052(477:438)"1980/1981"

Олег Бажан (м. Київ)

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу історії державного терору радянської доби
Інституту історії України НАН України
E-mail: bazhancio@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-4512>

Польська криза 1980–1981 років в інформаційних документах ЦК КПУ та КДБ УРСР*

У статті на основі матеріалів вищого партійного керівництва УРСР, звітно-інформаційних документів Комітету державної безпеки УРСР, архівно-слідчих справ на учасників дисидентського руху в Україні, розкривається вплив страйкового руху у Польщі на початку 1980-х років на українське суспільство, висвітлюється реакція на політичну кризу у сусідній країні різних верств населення.

Проаналізовано спецповідомлення, доповідні записки радянських органів державної безпеки, які висвітлюють обговорення діяльності незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» у робітничому середовищі, у студентських колах, у колах творчої інтелігенції, серед громадян Польщі, задіяних на спорудженні промислових об'єктів в Українській РСР. На конкретних прикладах розкрито політику партійних органів УРСР щодо формування громадської думки навколо робітничих протестів у ПНР. Стверджується, що, незважаючи на політичну цензуру, інформація про діяльність незалежної профспілки «Солідарність» різноманітними каналами проникала в Україну. Розглянуто зусилля силових структур по нейтралізації вогнищ вільнодумства, протестних настроїв України на тлі страйкового руху у Польщі в 1960-1981 роках.

Ключові слова: польська політична опозиція, профспілка «Солідарність», український дисидентський рух.

Oleh Bazhan (Kyiv)

candidate of Historical Sciences,
Senior researcher Department of History of State Terror
of the Soviet period of the Institute of History
of the National Academy of Sciences of Ukraine
E-mail: bazhancio@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-4512>

The Polish crisis of 1980–1981 in the information documents of the Central Committee of the Communist party of Ukraine and the KGB of the Ukrainian SSR

Based on the materials of the top party leadership of the Ukrainian SSR, reporting and information documents of the State Security Committee of the Ukrainian SSR, archival and investigative cases on the participants of the dissident movement in Ukraine, the article reveals the impact of the strike movement in Poland in the early 1980s on Ukrainian society, highlights the reaction of different population strata to the political crisis in a neighboring country.

The author analyzed special messages of the Soviet state security bodies, and reports, which highlighted the discussion of the activities of the independent self-governing trade union “Solidarity” in the working environment, in student circles, among the creative intelligentsia and Polish citizens who were involved in the construction of industrial facilities in the Ukrainian SSR. Using concrete examples, the policy of party bodies of the Ukrainian SSR

* Статтю підготовлено за сприяння Центру діалогу ім. Юліуша Мєрошевського (Польща)

regarding the formation of public opinion around labor protests in the Polish People's Republic was revealed. It is claimed that, despite political censorship, information about the activities of the independent trade union "Solidarity" penetrated into Ukraine through various channels. There were analyzed efforts of the power structures to neutralize the foci of free-thinking and protest moods in Ukraine against the background of the strike movement in Poland in 1960–1981.

Key words: Polish political opposition, trade union "Solidarity", Ukrainian dissident movement.

Одним із важливих факторів, що вплинули на зміну політичних, економічних, соціальних пріоритетів у ряді країн східноєвропейського регіону, були соціально-політичні кризи періоду «холодної війни», що в значній мірі сприяли трансформації існуючих державних інститутів, утвердженню демократичних засад у структурі комуністичних режимів. Значний науковий інтерес вітчизняних дослідників (В. Дмитрук, О. Пагіря) привертають події Угорської революції 1956 р., «Празької весни» 1968 р. кризь призму активізації суспільно-політичних процесів в Україні. Однак бракує праць, присвячених антипольському ресентименту 1980-х років і його відголоску на українських теренах. Механізми поширення інформації про страйковий рух у ПНР на початку 1980-х років в Українській РСР описує історик Е. Андрющенко. Стосунки і форми співпраці між польською «Солідарністю» та політичною опозицією в Україні в часи горбачовської перебудови розглядають у своїх дослідженнях Любов Крупник та Неля Марцінків¹. Автор статті ставить за мету на основі архівних джерел спецповідомлень, оперативних зведень КДБ УРСР, інформаційних матеріалів ЦК КПУ висвітлити реакцію різних верств населення України на польську політичну кризу 1980-1981 рр. та заходи вищого партійного керівництва республіки, радянських органів державної безпеки, спрямованих на уникнення акцій соціального протесту на українських теренах.

Влітку 1980 року Польську Народну Республіку охопила економічна криза. Потужну хвилю протестів у різних регіонах країни викликало рішення уряду про підвищення з 1 липня 1980 р. цін на м'ясні продукти. Масові страйки на підприємствах Варшави, Вроцлава, Любліна, Гданська, Лодзі, Жешува та інших міст з вимогою підвищення зарплат, поліпшення постачання продуктів харчування, покращення соціальних стандартів комуністичній владі на чолі з першим секретарем Польської об'єднаної робітничої

партії (ПОРП) Едвардом Гереком вдалося припинити шляхом поступок та обіцянок. Черговий сплеск страйкового руху припав на серпень 1980 року. Його каталізатором стали розпочаті 14 серпня 1980 р. мітинги на Гданському суднобудівному заводі, пов'язані з захистом прав робітниці корабельні Анни Валентинович. Збурені робітники судноверфі створили страйковий комітет на чолі з електриком за фахом Лехом Валенсою.

У зв'язку з подіями у Польщі Комітет держбезпеки СРСР 15 серпня 1980 року видав розпорядження республіканським органам КДБ вжити заходів щодо активізації оперативно-чекістської діяльності, направленої на своєчасне виявлення антирадянських проявів та «ситуацій», які можуть призвести до «негативних та небажаних ексцесів» у радянському соціумі. Радянські спецслужби посилили оперативний контроль за колишніми учасниками національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях, фігурантами оперативної справи «Блок» (представники українського опозиційного руху, які причетні до розповсюдження позацензурних творів на теренах республіки), «сіоністами та проізраїльськими елементами», «ватажками та активістами церковно-сектантських формувань», віруючими забороненої Української греко-католицької церкви, поборниками Римо-католицької церкви, громадянами Польщі, які перебувають на території України. Територіальні управління КДБ УРСР спільно з партійними органами та громадськими організаціями стали ретельніше підходити до формування туристичних груп, які виїждять до Польщі. Органи держбезпеки стали ініціаторами тимчасової заборони виїзду радянських громадян до сусідньої країни у приватному порядку. Одночасно у другій половині серпня 1980 року вживалися заходи з метою мінімізації контактів польських автотуристів з радянськими громадянами та посиленню контролю за дотриманням правил транзитного проїзду в межах Української РСР².

¹ Марцінків Н. Польська «Солідарність» та Україна в 1980–1991 рр. // *Acta studiosa historica*. 2015. Ч. 6. С. 125–145; Крупник Л. За нашу і вашу свободу // *Тиждень*. 2019. №3. 17 січня.

² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2287, арк. 30.

Важливе місце у роботі спецслужб відводилося вибірковій негласній перевірці поштової кореспонденції з метою збирання інформації про реагування населення на події у Польській Народній Республіці. На підставі звітів та рапортів оперативних співробітників, агентурних даних, перлюстрації кореспонденції, інших джерел інформації, починаючи з останньої декади серпня 1980 року, Комітет держбезпеки УРСР став регулярно надсилати інформаційні доповідні записки на адресу ЦК КПУ, в яких розкривалася як позитивна, так і негативна реакція різних верств українського суспільства на заворушення в Польщі. На думку лояльних до радянського ладу громадян Української РСР, драматичні події в сусідній державі були «інспіровані антирадянськими елементами та реакційною частиною католиків ПНР», є «наслідком живучості націоналістичних та приватницьких настроїв серед значної частини польського населення», серією помилок у господарській діяльності та ідеологічній роботі, яка не створила заслон для проникнення в країну буржуазної культури³.

Трактування подій у Польщі пересіченими громадянами УРСР майже повністю співпадала з офіційною позицією влади. Причини соціально-політичного вибуху в сусідній державі секретар ЦК КПУ Іван Соколов пояснював слабкістю та недоліками в практичній роботі партійних державних органів, профспілок, засобів масової інформації в ПНР, серйозними помилками Польської об'єднаної робітничої партії, допущеними в економічній та соціальній політиці, а також «впливами буржуазної пропаганди, релігії, проявами антирадянзму»⁴. Коментуючи політичну кризу в ПНР, другий секретар Львівського обкому КПУ Василь Святоцький зауважував: «У нас не раз викликало стурбованість «легке» ставлення польських товаришів до деяких форм розвитку виробництва, захоплення західними кредитами, пасивність у проведенні антирелігійної боротьби і на кінець низька бойовитість партійних орга-

нізацій. Все це дало нішу розпоясаним анти-соціалістичним елементам»⁵.

Документи КДБ також відображають значний інформаційний резонанс польських подій у середовищі українських дисидентів. Свою солідарність зі страйкуючими польськими робітниками продемонстрував радянський політв'язень, крановщик одного з будівельних комбінатів міста Київ Клим Семенюк, який серед кола своїх знайомих не приховував захоплення від масових маніфестацій у ПНР: «Правильно поводить польський народ, який виступає проти комуністичного диктата»⁶. Протести у потужних промислових центрах Польщі отримали схвалення у робітника судноремонтних майстерень при Одеському порту Леоніда Сірого, який вважав за потрібне встановлювати «інформаційні зв'язки з польськими дисидентами»⁷. Інженер-радіотехнік, член-засновник Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР Генріх Алтунян висловив переконання, що події в Польщі стануть імпульсом до активізації робітничого руху в СРСР⁸. Поборник ідеї створення в СРСР «Асоціації вільних профспілок трудящих», житель Донецька Віктор Лучков та інженер-будівельник з Тернополя Левко Горохівський висловлювали переконання, що легалізація незалежної самоврядної профспілки «Солідарність» дозволить відкрито ставити питання про реєстрацію подібного громадського об'єднання в Радянському Союзі⁹.

Необхідність створення вільної профспілки за польським зразком обстоював завгосп Чернівецького обласного архіву М. Василіу¹⁰. Учасник українського національно-визвольного руху, педагог з с. Буданов Тернопільської області Володимир Андрушко під час довірливої розмови з інформатором КДБ доводив, що страйковий рух призведе до зміни існуючого ладу у Польщі та неодмінно позначиться на протестних настроях у Країні Рад: «Я дуже сподіваюся на антисоціалістичний переворот у Польщі. Ця подія обов'язково посилить дисидентський рух в СРСР. Я готовий пожертвувати усім, аби був переворот у ПНР»¹¹.

³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1171, арк. 291.

⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2048, арк. 61.

⁵ Там само, арк. 54.

⁶ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1171, арк. 292.

⁷ Там само, арк. 293.

⁸ Там само, арк. 314.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само, спр. 1172, арк. 16.

¹¹ Там само, спр. 1171, арк. 338.

Не приховував своїх суджень з приводу польських протестів від широкого загалу й співробітник Центрального бюро науково-технічної інформації Міністерства вугільної промисловості УРСР В. Малінський, який розцінював становище в Польщі як кризу всієї соціалістичної системи господарювання, прояв її неспроможності та безперспективності¹². Подібної думки дотримувався колишній вояк Української повстанської армії, політв'язень, шофер Тернопільської міської лікарні Іван Курилас, який обстоював твердження, що криза в Польщі є наслідком функціонування соціалістичного ладу та тісної співпраці з Радянським Союзом: «У бідах польського народу винен не соціалістичний лад, який себе не виправдав. Керівництво Польщі все робить по диктату СРСР і це також призвело до такої ситуації»¹³.

Своє захоплення опозиційним рухом в Польщі висловив інженер з Чернігова Анатолій Бедарьков. У написаній ним праці «Моє вільнодумство», яка стала причиною жорстоких переслідувань, читаємо: «Дії робітничого класу в Польщі запалили нову іскру в історії існування людства і відкрили нову форму боротьби, боротьби проти авантюристів, що називають себе комуністами. Це найважливіша подія сучасності, котра викличе позитивні паростки в свідомості передових представників робітничого класу в усіх країнах світу»¹⁴. Антирадянське трактування польських подій стало підставою для порушення кримінальних справ за ст. 62 та 187 КК УРСР. Так, за пропаганду ідеї створення незалежних профспілкових організацій на зразок польської «Солідарності» старший інженер Чернігівського обласного відділу охорони здоров'я Микола Малиновський отримав на підставі ст. 62 ч. 1 три роки виправно-трудових таборів¹⁵.

Підвищений інтерес до польського робітничого руху спостерігався і в середовищі української діаспори. Помітну активність органи держбезпеки фіксували з боку закордонних частин ОУН. Ватажки української політичної еміграції виступали за надання фінансової допомоги

«страйковим комітетам», які розгорнули свою діяльність у промислових центрах Польщі. Українські зарубіжні організації здійснювали зусилля по активізації діяльності «польсько-українських товариств» у Франції, ФРН, Великобританії. Під впливом подій у Польщі погнали стосунки Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради з папою Іоанном Павлом II. Опираючись на розвіддані, радянські спецслужби у травні 1981 р. інформували першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького, що «оунівцям вдалося домогтися угоди Ватикану на збільшення тривалості радіомовлення на Україну»¹⁶. Стурбованість Комітету держбезпеки УРСР викликали спроби структур українських націоналістів за кордоном «знайти в республіці впливового у робітничому середовищі «дисидента» на роль українського Валенси»¹⁷. З метою протидії спробам «блокування українських та польських націоналістів» Комітет держбезпеки вважав за доцільне розробити заходи по розповсюдженню за кордоном відомостей про так звані «звірства оунівців» над польським населенням західних областей України у період Другої світової війни¹⁸.

Під впливом польських подій в УРСР погнали громадських рух за легалізації Української греко-католицької церкви. Віруючі та духовенство забороненої в СРСР конфесії стали активніше домагатися права офіційного богослужіння на теренах республіки. У вересні 1980 року до Управління КДБ Львівської області надійшла групова заява від жителів с. Завадів Стрийського району (136 підписів) з проханням дозволити відкрити у селищі католицьку церкву східного обряду¹⁹. Лише у квітні 1981 року в 35 населених пунктах Західної України мали місце самовільні відкриття знятих з реєстрації церков УГКЦ²⁰. За допомогою профілактичних бесід у відділках КДБ з віруючими та духовенством УГКЦ вдалося на певний час приборкати петиційну кампанію з вимогою визнання репресованої церкви легальною релігійною організа-

¹² Там само, 338-339.

¹³ Там само, арк. 334-335.

¹⁴ Архів УСБУ у Чернігівській обл., спр. 14957-П, т. 1, арк. 160.

¹⁵ Там само, спр. 14693-П, т. 1, арк. 6, 260.

¹⁶ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1182, арк. 292.

¹⁷ Там само, арк. 65.

¹⁸ Там само, арк. 292.

¹⁹ Там само, спр. 1172, арк. 71.

²⁰ Там само, спр. 1187, арк. 66.

цією, зменшити кількість випадків захоплення храмів та неприхованого виконання релігійних служб і треб.

У фокусі уваги радянських спецслужб перебували польські студенти, які навчалися у вузах УРСР (на листопад 1980 р. у республіці їх налічувалось 965 осіб). В умовах затяжної політичної кризи в рідній країні, польські студенти у своєрідний спосіб висловлювали свою солідарність зі страйковим рухом в ПНР. Так, студенти Харківського автомобільно-дорожнього інституту П. Скочилиас та Л. Вінярек у кімнаті гуртожитку вивісили емблему незалежної профспілки²¹. Через своїх інформаторів спецслужбам стало відомо, що у ході наради керівників земляцтв польських студентів в Генеральному консульстві в Києві у березні 1981 р., представники учнівської молоді висунули вимоги про припинення викладання їм суспільно-політичних дисциплін (марксистсько-ленінська філософія, курс наукового комунізму тощо) та недоцільність викладання російської мови²². Непокоїло радянську таємну поліцію жваве обговорення у студентському середовищі вірогідності введення військ країн учасниць Варшавського договору до ПНР та масштаби спротиву польського народу²³.

Співробітники держбезпеки активно вивчали стан і настрої 2 тисяч польських громадян, задіяних на будівництві Новописковської, Шебелинської копресорних станцій, спорудженні Південноукраїнської та Хмельницької атомних електростанцій. Занепокоєння по лінії спецслужб та місцевих партійних органів викликало прагнення польських колективів до самоізоляції, «відмови дивитися радянські фільми, читати радянські газети та журнали, художню літературу під приводом нерозуміння російської мови»²⁴. Не залишилися поза увагою чекістів «дії та прояви анархістського характеру» польських будівельників: стихійні виступи проти керівництва, невиконання розпоряджень, порушення трудової дисципліни. Траплялися випадки, коли опозиційно налаштовані громадяни Польщі у спілкуванні як і з пересічними жителями, так і посадовцями Української РСР, відкрито ви-

словлювали свої погляди, що призводило до видворення їх із країни. У вересні 1981 р. по обміну з Краківською вищою педшколою до Київського педагогічного інституту ім. Горького прибув спеціаліст по теорії літератури, дослідник польсько-українських літературних зв'язків Р. Мазуркевич. Польський вчений зустрівся з проректором по навчальній роботі П. Орликом, проректором по науковій роботі Л. Прокоп'єнко, завідувачем кафедри української літератури П. Хропком. У ході бесіди Р. Мазуркевич повідав, що він є членом «Солідарності» та піддав критиці політику ПОРП. Довідавшись про крамольні погляди польського педагога, ректор Київського педінституту Микола Шкіль запропонував йому припинити наукову роботу у закладі та виїхати в ПНР. Після інциденту у київському вузі, міністр освіти Михайло Фоменко звернувся до керівників освітніх установ з вимогою призупинити реалізацію плану співпраці з польськими спеціалістами²⁵.

Побоюючись робітничих протестів та вуличних демонстрацій, подібних до подій у Польщі, КДБ УРСР став налагоджувати більш тісні контакти з партійними організаціями та адміністрацією підприємств, особливо з 17 виробничими колективами, де упродовж другої половини 1970-х років мали місце групові відмови від роботи. Результати моніторингу протестних настроїв серед робітництва особливо цікавили першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького. КДБ УРСР регулярно надсилав керівнику республіки доповідні записки про невдоволення робітників як виробничими, так і побутовими умовами життя та вжиті профілактичні заходи по виявленню «інспіраторів антисуспільних дій» на підприємствах УРСР, зокрема на заводі «Уманьсільмаш» (5 вересня 1980 р.), підбурювачів стихійного мітингу водіїв молоковозів спецавтобази № 1 об'єднання «Укрм'ясомолпром» біля приміщення Ради міністрів УРСР 6 вересня 1980 р.)²⁶. Ознайомившись з причиною «небажаного економічного прояву» (так у відомчих документах КДБ позначалися виробничі конфлікти) на Нижньодніпровському тробопрокатному заводі наприкінці серпня 1980 р.,

²¹ Там само, арк. 104.

²² Там само, спр. 1181, арк. 274.

²³ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2048, арк. 88.

²⁴ Там само, спр. 2287, арк. 34.

²⁵ Там само, арк. 37.

²⁶ ГДА СБУ, ф.16, оп.1, спр. 1171, арк. 384-385.

В. Щербицький вимагав вжити суворих заходів до члена КПРС, слюсаря колесопрокатного цеху І. Норки, який у ході загальних зборів колективу, присвячених обговоренню вкрай непопулярного серед робітників положення «Про погодинно-преміальну систему оплати праці чергового та ремонтного персоналу» допустив крамольне висловлення: «Поляки страйкують з-за цього, так що і нам потрібно страйкувати»²⁷. У число неблагодійних потрапив начальник електромеханічного відділу Запорізького дослідно-експериментального заводу нестандартного обладнання О. Анциферов, який ситуацію з невиконанням плану підприємством у серпні 1980 р. і можливої втрати премії робітниками прокоментував наступним чином: «Обстановка на заводі, як у Польщі»²⁸.

В інформаційних доповідних, датованих кінцем серпня – першою декадою вересня 1980 року, Комітет держбезпеки УРСР звертав увагу першого секретаря В. Щербицького на підвищений інтерес населення республіки до розвитку подій у ПНР та висловлював стурбованість перебоями у постачанні продуктів харчування та промислових товарів в українських містах²⁹, що можуть бути використані антирадянськими елементами для збурення протестної хвилі, подібної до страйкового руху у Польщі. У терміновому порядку вище партійне керівництво УРСР стало вирішувати завдання, пов'язані з покращенням умов праці та життя громадян. ЦК КПУ прийняв постанову «Про факти безвідповідального ставлення до нагальних потреб трудящих на деяких підприємствах та будовах». У жовтні 1980 р. Рада міністрів УРСР розглянула питання про покращення організації виробництва та праці, житлового, культурно-побутового та торговельного обслуговування населення³⁰.

Тривогу радянських спецслужб викликала ефективність мовлення зарубіжних радіостанцій.

Під впливом «ворожих голосів», як стверджували чекісти, певна категорія громадян республіки почала продукувати гасла про «необхідність об'єднання з поляками для спільної боротьби за свободу та підвищення матеріального рівня життя». Так, 5 вересня 1980 р. у Львові на пішохідному мосту через залізничне полотно в районі вул. Боженка невідомою особою було розповсюджено рукописну листівку наступного змісту: «Товариші. Наслідуюмо приклад польських робітників»³¹. У листівці під назвою «Економіка № 1, 1980 р.», що поширювалась в ряді міст СРСР, в тому числі і на Донбасі, від імені «Ідеальної Комуністичної партії Радянського Союзу» містився заклик подолати суцільну залежність радянських профспілок від комуністичної партії, взяти за взірць польське об'єднання трудящих³².

У середині жовтня 1980 року з центрального апарату КДБ УРСР спішним порядком до Криму відкомандировано досвідченого співробітника, який отримав завдання розшукати автора крихітного крамольного надпису (висота букв 7 сантиметрів) «І нам потрібні вільні профспілки», залишеного в кабіні одного із вагончиків канатної дороги поблизу м. Ялти³³. За даними Комітету держбезпеки УРСР, упродовж жовтня–листопада 1980 року в республіці було зафіксовано 7 фактів розповсюдження листівок та анонімних листів із закликом до страйків, подібно масштабним протестам у Польщі³⁴.

Масові виступи робітників у Польщі спричинили посилення агітаційно-пропагандистської роботи Компартії України. Відділи пропаганди та агітації, зарубіжних зв'язків ЦК КПУ вживали ряд організаційно-політичних заходів на промислових об'єктах Ворошиловградської, Харківської, Хмельницької областей, споруджуваних за участі громадян ПНР. Для підвищення рівня політичної роботи польських робітників партійним організаціям інтернаціональних будов рекомендувалося практикувати

²⁷ Там само, арк. 367, 384.

²⁸ Там само, арк. 387.

²⁹ Як стверджував перший секретар Львівського обкому КПУ В. Добрик, в регіоні «періодично відсутні в продажу товари першої необхідності та культурно-побутового призначення (мило, постільна білизна, свічки, віконна замазка, крем для гоління, мастика для підлоги, прасувальні дошки, олівці, зошити, тарілки і т.п.)» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2048, арк. 99)

³⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2048, арк. 64.

³¹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1171, арк. 382.

³² Архів УСБУ у Донецькій області, спр. 32860-ПФ, т. 1, арк. 99.

³³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1172, арк. 74.

³⁴ Там само, спр. 1078, арк. 71.

проведення «днів політичного інформування», вечорів запитань та відповідей, регулярних зустрічей з новаторами виробництва та діячами науки і культури, створення клубів інтернаціональної дружби, гуртків з вивчення російської мови³⁵.

Наприкінці літа – на початку осені 1980 року у різних регіонах України були проведені наради з партійним активом, семінари лекторів, пропагандистів та агітаторів. У стислі терміни розроблені спеціальні методичні рекомендації щодо висвітлення з «класових позицій» польської політичної кризи³⁶. У прикордонній Львівській області з ініціативи обкому КПУ на заводах та фабриках було створено групи та бюро політичної інформації, за допомогою яких налагоджено оперативне інформування трудящих про ситуацію в Польщі. На підприємствах та установах 4 жовтня 1980 року в УРСР відбувся єдиний політдень, в ході якого головний акцент робився на інформаційно-роз'яснювальній роботі серед громадян республіки щодо внутрішньої ситуації в Польщі.

Принципове інше уявлення про найпотужнішу в історії сусідньої країни хвилю страйків населення УРСР вибудовувало за допомогою засобів масової інформації ПНР. На листопад 1980 р. з Польщі до України надходило 75220 екземплярів газет та журналів для підписників та понад 130 тис. у роздрібну продаж через кіоски «Союздрук»³⁷. Важливий канал розповсюдження інформації про створення та функціонування незалежних самоврядних профспілок у ПНР на переконання Комітету держбезпеки значною мірою впливав на оперативну ситуацію в Українській РСР.

Потужні хвилі інформаційного резонансу про події в Польщі стали предметом обговорення Секретаріату ЦК КПРС 4 жовтня 1980 року за участі М. Суслова, К. Черненка, М. Горбачова, Б. Пономарьова, В. Долгих, М. Зімяніна, К. Русакова. Спеціальній комісії, очолюваній М. Сусловим, було доручено виробити проект постанови з цього приводу, яка поставила б надійний заслон проникненню об'єктивної інформації з території ПНР. Після виходу постанови Секретаріату ЦК КПРС «Про деякі заходи з упорядкування розповсюдження польської періо-

дичної преси в СРСР» Комітет державної безпеки УРСР розробив першочергові кроки, пов'язані з блокуванням та фільтрацією інформації про масовий громадянський протест у Польщі. План оперативно-чекістських заходів націлював співробітників 2 та 5 Управлінь КДБ УРСР та управлінь прикордонних областей: «1. Виявити з числа підписників на польську періодичну пресу осіб, які раніше допускали політичні шкідливі прояви та антигромадські діяння, виписуючих значне число видань, а також поширюючих зміст польської преси, встановити за ними оперативне спостереження з метою попередження та припинення з їхньої сторони можливих наклепницьких вигадок, ворожої інтерпретації подій в ПНР, розповсюдження польської преси та застосування до них відповідних заходів впливу. 2. Встановити контроль за надходженням польської періодичної преси по поштовому каналу для приватних осіб, у бібліотеки, навчальні заклади з метою недопущення розповсюдження ймовірно уміщених в ній ідеологічно шкідливої інформації. 3. Організувати роботу через наявні оперативні можливості у вузах, де вивчається польська мова, у школах з польською мовою навчання по виявленню спроб використання учбових занять і розповсюдження польських видань з антисоціалістичним висвітленням подій в ПНР. 4. Посилити митний контроль на КПП Західного прикордонного округу з метою виявлення спроб ввезення в країну політично шкідливої літератури»³⁸

Вжиті заходи, обумовлені постановою ЦК КПРС, так і не принесли бажаного результату. Попри всі перешкоди, інформація з Польщі не лише проникала на територію СРСР, в першу чергу Україну, яка мала з ПНР спільний кордон, але й поширювалась у самих різноманітних суспільних колах. При цьому, на відміну від попередніх років, опозиційні настрої охоплювали не лише творчу, наукову інтелігенцію, а й значною мірою інженерно-технічних працівників, простих робітників різних регіонів України. У доповідній записці «Про особливості оперативної обстановки на Україні» від 24 серпня 1981 р. на адресу ЦК КПУ голова КДБ УРСР Віталій Федорчук відзначав: «Під впливом наростаючої підірвної активності противника та подій в ПНР, а також існуючих недоліків в постачанні

³⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2287, арк. 33–37.

³⁶ Там само, спр. 2048, арк. 125.

³⁷ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1178, арк. 70.

³⁸ Там само, спр. 1172, арк. 261.

населення деякими продовольчими товарами, відомих труднощів і напруженості у виконанні народногосподарських планів (нестача сировини, палива, метала, лісоматеріалів, збої у роботі транспорту та ін.) частина... ворожих елементів стала проявляти себе більш активно. Зросла кількість фактів... провокування серед населення невдоволення соціалістичною системою господарювання, підбурювання до групових відмов від роботи, висловлювань про те, що нібито і в нашій країні слід створювати «вільні профспілки», проводити страйки за прикладом польської «Солідарності»... З тих, що мали місце за останні 3 роки 45 відмов від роботи на об'єктах народного господарства 30 відбулися після початку польських подій... В умовах своєчасного виявлення та попередження ворожих негативних проявів на об'єктах народного господарства додатково взято в оперативне обслуговування понад 1000 підприємств. У даний час контрольно-розвідувальна робота ведеться на 2300 народногосподарських об'єктах (всього у республіці більш 17 тис.) на більшій частині взятих в обслуговування об'єктів посилені оперативні позиції, розширені та зміцнені зв'язки з трудовими колективами, адміністрацією..., що дозволяє глибше вивчати оперативну обстановку, більше отримувати попереджувальної інформації. Партийними органами на місцях та адміністрацією підприємств по нашій інформації попереджено 185 випадків. Разом з тим, незважаючи на гостру необхідність в організації оперативної роботи на інших найбільш важливих об'єктах народного господарства (близько 10 тис.), КДБ УРСР не має такої можливості за браком кадрів»³⁹.

Намагаючись обмежити вплив незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» та остерегаючись загрози зовнішнього втручання з боку СРСР, у ніч на 13 грудня 1981 р. Державна Рада ПНР оголосила в країні воєнний стан. В умовах особливого правового режиму

було припинено діяльність усіх неprovладних організацій, товариств і професійних спілок, обмежено свободу слова. Тим часом у зв'язку із запровадженням у Польщі надзвичайного стану у всіх партійних комітетах Житомирської області було встановлено цілодобове чергування членів бюро, відповідних працівників апарату, а на великих підприємствах організовано чергування керівного складу⁴⁰. 13 грудня 1981 року представники Київського міського комітету КПУ відвідали гуртожитки політехнічного та педагогічного інститутів та готелю «Голосіївський», де мешкали польські спеціалісти та студенти, з метою проведення роз'яснювальних бесід стосовно рішень польського уряду для виведення країни із затяжної кризи⁴¹. Попри занепокоєння вищого партійного керівництва республіки, КДБ УРСР, більшість населення України спокійно сприйняло повідомлення ЗМІ про введення військового стану в ПНР. За повідомленнями регіональних партійних органів та спецслужб, пересічних громадян переважно хвилювали питання якнайшвидшої нормалізації складної ситуації у сусідній країні без кровопролиття та втручання у внутрішні справи Польщі ззовні. З часом інформаційний резонанс в Українській РСР навколо страйкового руху в Польщі поволи вщухає. У документах ЦК КПУ та КДБ УРСР за 1982–1983 роки згадки про комплекс заходів із нейтралізації висловлювань робітників, селян, студентів, наукової і творчої інтелігенції, інженерно-технічних працівників, відмінних від трафаретних кліше партійно-державного керівництва СРСР стосовно робітничого руху в Польщі, відсутні.

Досвід функціонування профспілки «Солідарність», форми і методи її протистояння з владними комуністичними структурами в українському соціумі стане затребуваним у момент піднесення національно-демократичного руху в часи горбачовської перебудови.

References

1. Krupnyk L. (2019). *Za nashu i vashu svobodu. Tyzhden*, 3 [in Ukrainian].
2. Martsinkiv N. (2015). Polish Solidarity and Ukraine in 1980-1991 *Acta studiosa historica*, 6, pp. 125–145 [in Ukrainian].

³⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1187, арк. 66–67.

⁴⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2295, арк. 10–11.

⁴¹ Там само, арк. 13–14.